

արուեստին: Այդ ձայնին թելով, իրարու եկած, իրարու կապուած կը մնային մեր հոգիներուն տունտանալու եղող էջմիածնի կարողիկէին կամարներուն ներքեւ:

Ժամը չորսն էր արդէն, եւ սակաւին կը շարունակուէր աշահամբոյրի տարօրէն սրագրու արարողութիւնը: Զարմանալի ազգ, սփռելի ժողովուրդ կը մրմնջէն շրթներս ականայ: Մեր բովանդակ պատմութեան խորհուրդին պատկերն է որ կը բեմադրուի նորէն, Հայ ժողովուրդի եւ իր եկեղեցիի այս հաղորդութեանը ընդմէջէն: Դարերն ու հանգամանքներ չեն կրնար այնքան դիւրին կերպով աղօտել ու չփայտել ժողովուրդներու հոգիին մէջ իր ամենէն զօրաւոր բնազդն ու հրաշքը, դարեւով ջրդեղուած քրիստոնէական զգացումին եւ մտածումին արեւնովը:

Առանց հոգեկան այդ կառոյցին, կը մտածեմ, հայը գոյգէ կարենայ շարունակել իր գոյութիւնը, սակայն շատ բան կ'որոնցուցած պիտի ըլլայ իր ետիքներէն, իր ինքնութենէն: Շատ բան իր ապրումներէն, իր հաստատուած սոկուն հաստատուած ու կամեցողութիւններէն, մէկ կողմէն հակասազգական կործանումներու դէմ, որոնք կը շարունակեն դեռ իր բաժինը ըլլալ, միւս կողմէն իր տեւական յաղթանակներէն, որոնք իր գոյութիւնն են երաշխաւորած պատմութեան դարերն ի վեր:

Վերջացած է աշահամբոյրի արարողութիւնը, սակայն ժողովուրդի ստուար մասը դեռ կը յամենայ ճանաչեն ներս ու զխաւոր մասերուն առջեւ, ուղղած իրենց հոգին ու նայումները մեզի: Այդ անհունօրէն խօսուն աչքերուն ի տես, որոնց մէջ մեր դարերու խորհուրդը կը հայեցիւնայ, հոգիիս մէջ թել կը նետէ մեծ քերթոյն խօսքը, «ես ննջեմ, այլ սիրս իմ արքուն կայ»:

Եկեղեցւոյ շրջապատին մէկ հեռաւոր անկիւնէն կը լսուի աշուղական հինաւուրց տաղը, «էջմիածնի ոսկի սիւնը...»: Քաղցր ալիք մը կը խռովէ հոգիս, ու կը զգամ քի ինքզինքիս հետ չեմ նորէն, անցեալը այնքան ուժգնօրէն կը բացուի իմ մէջ, որ իզուր կը փորձեմ երեւակայութենէս վանելու այն կարճատեւ ու ոսկի մեղքը, որուն սրբազան շուքային կը տեսնուի ինձի տեսնել բաներ՝ որոնք աւելի քան սիրելի էին...: Ու ինձի կը բուր քի աշխարհ մը կը փախ ինձի հետ այդ մեղքին մէջէն՝ առանց մարմինի: (Շար.՝ 2)

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԻՒՆԸ

Բայց, կ'ըսէ մէկը, որ այլեւս չի կրնար զսպել իր անհամբերութիւնը Աստուծոյ մասին այդպիսի ուրախ գաղափարի մը հետ, «ըսել կ'ուզէք թէ մարդկօրէն լաւագոյնին սահմաններուն մէջ մեկնելով զԱստուծոյ կրնա՞ք երեւակայել, հասկնալ բացարձակ Աստուծոյ թիւնը, ամենակարող, ամենուրեք, ամենագէտ Աստուծոյ, իմաստասիրական պատճառը աշխարհի, էականական էութիւնը տիեզերքի»: Որուն կը պատասխանէ քրիստոնէան նոյնչափ անհամբեր. «կը կարծէ՞ք թէ ես գիշերը արեւ կ'որսամ թիթեռնիկի թակարդով, որ աշխատիմ բանտարկել Ամենաբարձրաւոր մարդկային խորհրդանշի մը մէջ: Ես ո՞վ եմ որ խօսիմ բացարձակ Աստուծոյ էութեան մասին կամ աշխատիմ ըմբռնել Անհունը հունաւոր մտքով: Իմ հաւատքս սա է միայն որ բովանդակ յաւիտեականութեան ընթացքին, Աստուծոյ մասին բոլոր յատկութիւններով միասին, իր զիտացած լաւագոյնով սկսող մարդ մը երբեք կանգ պիտի չառնէ, բոլորովին դառնայ, ետ դառնայ և դարձեալ սկսի դէպի Աստուծոյ, ճամբու մը վրայ որ այդ լաւագոյնին նուազ լաւագոյն է: Անիկա երբեք պիտի չընտրէ ճանապարհ մը որ անձնականէն աւելի ցած ըլլայ, կամ որ ժխտէ սրբութիւնն ու սէրը: Ըմբռնեմ ո՞րչափ հեռաւորութիւն կ'առաջնորդէ իմ աննարկէս անդին, չեմ կրնար զուշակել, բայց ասիկա միւսնոյն ճամբան է և ոչ ուրիշ ճամբայ»: Սըր Օլիվըր Լօճ տուած է Աստուծոյ գաղափարին մօտենալու մասին քրիստոնէին մէթոտին մէկ կատարեալ համառօտութիւնը. «Պիտի չհաւատամ թէ մարդուն տրուած է ունենալ աւելի ազնիւ կամ աւելի բարձր խորհուրդներ քան իրերու իրական ճշմարտութիւնը»:

Երբ, հետեալաբար, քրիստոնէին երեսին կը նետուի հին կշտամբանքը, «առիւծները եթէ կարենային նկարագրել զԱստուծոյ, պիտի պատկերացնէին դայն տալիւն մը պէտք», պատասխանը իսկոյն պատրաստ է:

Լաւ, առիւծներուն համար: Որովհետեւ եթէ անոնք օժտուած ըլլային բաւական զօրաւոր հաւատքով մը իրենց ունեցած լաւագոյնը առնելու չափ արժանաւոր եւ բարձր բան մը ընելու և Աստուծոյ մասին խնամով մտածելու պէս անոնք իրենց կեանքի իմաստասիրութեան մէջ նոյնչափ շատ քրիստոնեայի զիրքին մէջ պիտի ըլլային: Անշուշտ աւելի ազնիւ և աւելի ճիշտ պիտի ըլլար առիւծ մը որ կը մեկնէ զԱստուած իր երեակայելի կրցածին չափ լաւագոյն առիւծի սահմաններուն մէջ քան ըլլալ մարդ մը որ կը մեկնէ զԱստուած տիղմի սահմաններուն մէջ:

Բայց եթէ Աստուած բարի է ասոր նման ուէ՛ ձեռով, ուրեմն մահը չվերջացներ ամէն բան: Ոչ միայն ընդհանրապէս բոլորովին անհաշտ է անբանաւոր աշխարհ մը արդար և բարեբար Աստուծոյ մը հետ, այլ մասնաւորաբար, բարի կամքի տէր Աստուած մը պէտք է հոգայ իր ստեղծագործութեան համար: Ուրեմն, ամբողջ տիեզերքի մէջ ի՞նչ կրնայ ըլլալ աստուածային խնամքին առարկան: Աստուած պարտաւոր է իր արեւուն և աստղերուն մասին: Զանոնք իր մատին շուրջ կը դարձնէ՞ տղու մը պէս որ հպարտ է անոնց պլպլացող թաւալուռներով, մինչև որ զանոնք կարգափոխելով և բնաւ հոգ չընելով որ կարգափոխութիւնը պատահականօրէն կը ջնջէ երկրի վրայ էակներու անցաւոր ցեղը, զանոնք տարբեր եղանակով կը դարձնէ: Աստուծոյ մասին այդպիսի ըմբռնում մը անկարելի է: Եթէ Աստուած գոյութիւն ունի ուէ՛ ձեռով, պէտք է խնամք տանի իր ստեղծագործութեան պսակին, անհատականութեան: Զարլըս Տարվին մեզի կ'ըսէ թէ երբեմն երբեմն կ'ունենար բարեկամ Աստուծոյ մը ջերմ զգացումը, բայց թէ ուրիշ ատեններ այդ զգացումը կը ցնդէր: Սակայն և այնպէս նոյնիսկ այդչափ խուսափուկ հաւատքով մը թէ ան խնամք կը տանէր իր արարածներուն համար, գրեց, «Աններելի խորհուրդ մըն է թէ մարդ և բոլոր միւս զգայաւոր էակները դատապարտուած են կատարեալ ոչնչացման, այդչափ երկար շարունակուող դանդաղ յառաջդիմութենէն վերջ»: Մէկու մը որ խորապէս համոզուած է թէ Տարվինի պատահական և առօրեայ զգացումը բարեկամ

Աստուծոյ մը մասին կրնայ ըլլալ մարդու մը բանաւոր և հաստատ հաւատքը, աշխարհի մասին այդպիսի ըմբռնում մը ոչ միայն աններելի է, անկարելի է: Սոսիլ հայրութեանը վրայ Աստուծոյ մը որ կը ծնի զաւակներ, միայն ոչնչացնելու համար զանոնք, անհեթեթ է: Աստուծոյ բարութիւնը պարզապէս խնդրոյ առարկայ կ'ըլլայ երբ մարդ կը վիճաբանի անմահութեան վրայ, որովհետեւ եթէ մահը կը վերջացնէ ամէն ինչ, Արարիչը կը շինէ մարդիկ ծովեզերքը շինուած աւաղէ տուններու նման, մանանեխի չափ հոգ չընելով թէ չարաղէտ ալիքները զանոնք բոլորը պիտի փճացնեն բացարձակապէս: Եթէ մահը վերջ կուտայ ամէն բանի, մարդկութեան պայքարն ու տենչանքը անոր համար չունին աւելի նշանակութիւն քան ան մշուշը որ առաւօտուն կը հանգչի Ալպեան լեռներուն վրայ խի գիշերը կը ցնդի: Եթէ մահը վերջ կը գնէ ամէն բանի, չկայ Աստուած որուն բարութեան մասին, մարդուն երեակայելի ուէ՛ խնամով, կարենայ քարոզուիլ:

Թէ անմահութեան շուրջ հաւատքը որչափ անքակտելիօրէն հիւսուած է խնամատար Աստուածութեան մը շուրջ գոյութիւն ունեցող հաւատքին հետ, պարզ է, երբ մարդ նկատողութեան կ'առնէ յարգելի առարկութիւնը հաւատքի մը դէմ թէ Աստուած բարի է, որ միշտ դժուարացուցած է Քրիստոնեայ լաւատեսութեան ընդունելութիւնը: Մարդկային կեանքի ներկայ չարիքները, անոր թշուառութիւնները, հիւանդութիւններն ու մեղքերը, լիզպօնի երկրաշարժը որ պատճառ եղաւ որ Կէօթէ իր վեց տարեկան հասակին մէջ անգամ կասկածի տիեզերքի արդարութեան վրայ, ու Սան-Ֆրանչիսկոյի հրդեհը, որ աւելի անաստուածներ շինեց քան քարոզիչներ, պիտի փոխունին բազում տարիներու մէջ — ասոնք են Աստուծոյ պատուին և բարեբարութեան դէմ տիպար և հսկայ փաստերը: Այս առարկութեան դէմ միայն մէկ պատասխան կարելի եղած է միշտ: Անոնք որոնք հակառակ մեր ներկայ կեանքին անարդարութեանը և չարիքին տախալին կը հաւատան թէ աւելի պատճառ չկայ մարդկային գոյութիւնը մեկնելու չար կերպով անոր տառապանքներուն սահմաններուն

մէջ քան մեկնել զայն նպատաւոր կերպով անոր հոգեւոր աճման ապշեցուցիչ պատմութեան սահմաններուն մէջ, և թէ երբ անկարելի է մարդուն մէջ բարութիւն ճանչնալ եթէ աշխարհի սրտին մէջ բարութիւն չկայ, բացարձակապէս կարելի է որ զնացքի մը զիպուածական չարիքները, առաջնորդելով զէպի արժանաւոր վախճան մը, կարենան բացատրուիլ երբ զնացքը (բրօսէս) կատարեալ ըլլայ: Աստուած բարի և խօսքը իր բովանդակ ուժը պահելու համար միշտ կախում ունեցած է ապագայի վճռին զիմելէ: Ինչպէս կ'ատրտւի զբայ մարտահրաւէրի լամբակ մը, և ըսելով, «ժամանակին կը զիմեմ»:

Եթէ, հետեալքար, ամէն արժանաւոր վախճան մարդկային կեանքի կը հերքուի, եթէ մարդիկ, տեսնելով իրենց ներկայ անբացատրելի տառապանքները, համոզուած են թէ յառաջ եկած ապագան երբեք չպիտի ցուցնէ պատճառը այն զնացքին որ հոս եղած խորհրդաւոր և դժնդակ, ինչպէս անօթ մը կրնար յետահայեաց ակնարկով հասկնալ բրուտին մատնեւուն վայելուչ և կորովի հարուածները և հնոցին ճնշող տաքութիւնը, այն ատեն կը վերնայ այն հիմը որուն վրայ մարդ կրնայ զնել իր հաւատքը բարեկամ տիեզերքի մը մէջ:

Որոշ է որ տիեզերքը բարեկամական չէ, եթէ այդչափ նեղութեամբ կանգնած է մարդուն բարոյական կեանքը, զայն խաւաքարտէ շինուած տունի մը նման փլցնելու համար միայն:

Հետեալքար երբ մարդ մը կրնայ հաւատալ անմահութեան առանց հաւատալու Աստուծոյ բարութեանը, ան չի կրնար բանաւորապէս հաւատալ Աստուծոյ բարութեանը առանց հաւատալու անմահութեան: Արդարեւ, պուտտայական կիրքը խուսափելու համար շարունակուող գոյութենէ մը, տպաւորիչ վկայութիւն կուտայ թէ առանց բարեբար Աստուածութեան մը, յաւիտենական կեանքը, հաւատալի ըլլալով հանգերձ, զրականօրէն անբաղձալի է: Ակշիւ, ութպատիկ ճամբան՝ Պուտտայի, որով մարդ պիտի հասնի նիրվանային (Պուտտայական երանութիւն, այսինքն չի-

ջում անհատականութեան և ծծում Գեւազոյն Ոգիին մէջ, Բառարան Յոմորս)։ և զառնայ յիրբն բոց մը որ մարած է, քարոզուած է մարդոց առաքելական խանդավառութեամբ մը որ կրնայ իր հաւատարմը գտնել, ունէ ձեռով, միայն Քրիստոնէութեան մէջ, ոչ թէ որովհետեւ Պուտտայականները չեն հաւատար անմահութեան, այլ որովհետեւ կը հաւատան անոր, և որովհետեւ, ըմբռնելով Աստուած ոչ թէ իրբն բարեբար, այլ իրբն անզրտակից, անբարոյական էակ, զուրկ նկարագրի է նպատակէ, անմահութիւնը անոնց այնչափ անբաղձալի է որ անկէ խուսափելը անոնց զերազոյն փառասիրութիւնն է: Շարունակական գոյութեան անիւր անոնց սարսափն է: Անոնք իրբն աւետարան մը կը հոչակեն թէ հոս կիրքէ զուրկ գերեզմանի մը վերածուիլը — որուն մէջ բոլոր փափաքները կը մեռնին — ճամբան է անզրտակից էակին մէջ վերընկմելու որ մեծ փրկութիւնն է ցեղին, խանդաղին փափաքուած խուսափումը ապրելու անհրաժեշտութեանէն: «Ուրեմն, կ'ըսէ Պուտտա, թող մարդ բան մը չսիրէ: Սիրեցեալին կորուստը չարիք է: Անոնք որ ոչինչ կը սիրեն և ոչ ոք կ'ատեն շղթաներ չունին»: Շարունակական կեանքը տիեզերքի մը մէջ որ բարեկամական չէ, պատուհաս մըն է սարսափելի: Երբ, սակայն, մարդ զրականօրէն կը հաւատայ բարի կամքի և նըպատակի տէր Աստուծոյ մը, անոր համար յաւիտենական կեանքը միայն անխուսափելի չէ: Բաղձալի է: Անմահութեան հանգէպ Պուտտայի զիրքին և նոր կտակարանի զիրքին միջև տարբերութիւնը այն չէ որ մին կը հաւատայ յետ մահու գոյութեան, մինչ միւսը վստահ չէ կամ չի հաւատար, երկուքն ալ հաւաստաբաղէս զրականօրէն համոզուած են հոգիին շարունակութեանը:

(Շարունակելի)

X

